

are associated with higher levels of mental regulation and during ontogeny most emerging and developing late.

The possibility of a mechanism of recognition and risk stress disorder (division into two groups, different levels of risk) in terms of «psychological defence». During the study the author conducted training social skills – rational group therapy using the method of forming experiment. The results formed the basis of guidelines for psychologists of the Armed Forces of Ukraine.

Key words: *post-traumatic stress disorder, psycho trauma, traumatic event, comprehensive rehabilitation, readjustment, rehabilitation, debryfink.*

Стаття надійшла 15 квітня 2016 р.

УДК 159.91

**Н. М. Калька,
М.В. Цивінська**

ДОЦІЛЬНІСТЬ ВРАХУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ ПАМ'ЯТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретично обґрунтовано місце й роль емоційної пам'яті під час проведення поліграфологічних досліджень. Подано ґрунтовну психологічну характеристику особливостей емоційної пам'яті в системі інших видів пам'яті. Проаналізовано використання механізму дії емоційної пам'яті в процесі дослідження на поліграфі спеціальних вербальних або візуальних стимулів, аналіз та оцінка яких дає можливість зв'язати правдиві чи оманливі відповіді особи з діагностичними змінами фізіологічних характеристик.

Ключові слова: *пам'ять, враження, вербальні стимули, візуальні стимули, емоції, емоційна пам'ять, емоційна реакція, емоційний слід, мнемічний продукт, поліграф.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження існування такого виду пам'яті, як емоційна, є предметом наукових дискусій та суперечок сучасних науковців. Більшість дослідників вважають, що емоційна пам'ять безпосередньо пов'язана із почуттями, пережитими людиною, отриманою інформацією зі зовнішнього світу, має безпосереднє відношення до відчуттів, емоцій та інформації, що надходять із навколишнього середовища і, відповідно, спричиняють виникнення певного «сліду» зі суто емоційним забарвленням у пам'яті індивіда.

Цілий спектр емоцій та почуттів, починаючи від симпатії, любові, гордості, честі, закінчуючи ненавистю, горем, є емоціями-

цінностями, що чинять безпосередній вплив на здатність повноцінно функціонувати афективному простору особистості, що пов'язано із можливістю відчувати та переживати конкретні емоції, виражати їх і завдяки цьому набувати відповідних емоційних станів. Виникнення й переживання емоцій та наявність емоційних станів фіксуються за допомогою емоційної пам'яті.

Прикладне застосування емоційної пам'яті в поліграфологічних дослідженнях є очевидним, оскільки дає можливість «витягнути» з пам'яті емоційне забарвлення певної модальності, що стосується конкретного спогаду, отож матиме вплив на певний показник поліграфу (серцевий ритм, дихання чи шкірно-гальванічну реакцію).

Проте на сьогодні емпірично дослідити наявність емоційної пам'яті складно, оскільки важко розмежувати актуалізацію емоцій та потреб, бажань, мотивів, неможливо також реалізувати принцип повторення, оскільки емоція унікальна, а також не існує еталона для порівняння.

Стан дослідження. Проблема ролі й місця емоційної пам'яті у психічному житті людини є предметом наукових пошуків чималої кількості науковців. Так, основоположником ґрунтовних досліджень цього виду пам'яті є Т. Рібо, який описав два способи відтворення емоцій: перший викликаний посередництвом інтелектуальних станів (згадування ситуації, об'єкта, з яким у минулому була пов'язана емоція), другий зумовлений безпосереднім впливом стимулу, внаслідок чого у пам'яті актуалізується подія чи ситуація і спричинені нею емоції. Крім того, Т. Рібо виокремлює «помилкову», афективну, пам'ять, коли суб'єкт лишень пригадує емоцію, а не переживає її (спогади першого кохання, шкільних пригод тощо) [6]. На противагу Т. Рібо, більшість науковців стверджують, що існує образ або думка, тобто однозначно когнітивний процес, в жодному разі не емоційний, тому це не відтворення минулої емоції, а породження цілком нової.

П. П. Блонський взагалі переконує у присутності не тільки мимовільного запам'ятовування емоцій, а й мимовільного їх відтворення. Досліджений ним ефект сліду від сильно пережитої емоції вирізняється тим, що може актуалізуватися і слабшими стимулами того ж роду, відповідно стає для людини латентним домінантним осередком, «хворим мозодем», якого випадково чи не випадково торкнувшись, можна отримати нову сильну емоційну реакцію. З трьох емоцій, які добре запам'ятовуються (страждання, страх і подив), не всі фіксуються однаково.

Існування емоційної пам'яті вважав сумнівним П. Симонов. Емоційне забарвлення спогадів залежить не від сили емоцій, пережи-

тих у час самої події, а від актуальності цих спогадів для суб'єкта в певний момент. Суть полягає не в «емоційній пам'яті» і не в емоціях самих по собі, а в чомусь іншому, що ховається за фасадом емоційних переживань.

Зокрема, П. Симонов розглядав емоцію як форму відображення в свідомості людини актуальної потреби (мотиву), а також можливість її задоволення за конкретних обставин. З цього випливає, що якщо ймовірність задоволення актуальної потреби буде низькою, то це спричинить утворення негативної емоції. Чим активніше буде збільшуватися можливість успіху – тим стрімкіше це призведе до утворення позитивної емоції [7]. Тобто, потреба і ймовірність в її задоволенні – це два фактори, які роблять подію значимою для особи, додають їй особистісну суть і змушують не лише переживати, а й реалізувати своє внутрішнє ставлення до конкретної події, а також своєї ролі у ній.

У. Джемс, навпаки, відзначав одну характерну властивість емоційної пам'яті: що емоція, яка виникає під час спогадів або через певний час, може бути насправді сильнішою [1]. Ймовірно, у цьому процесі відбувається нашарування сукупності емоційних проявів та особистого відношення не лише до події, яка відбулася в минулому, а й до власних суб'єктивних переживань та усвідомлення наслідків цієї події. Є. Громова наголошує, що однією з ознак емоційної пам'яті є її поступова еволюція в часі, тобто після тривалого проміжку часу емоція редується до емоційного тону вражень.

Будь-які емоції супроводжуються зміною фізіологічних реакцій людини. Ще З. Фрейд стверджував, що кожен, хто має очі, щоб бачити, і вуха, щоб чути, може переконатися, що жоден смертний не може зберігати таємниці. Якщо його губи мовчать, то він говорить кінчиками своїх пальців. Його брехня просочується крізь кожну пору на його шкірі.

Отже, у збереженні та відтворенні емоцій беруть участь гормони, що запускають в організмі людини ті чи інші фізіологічні процеси: зміни серцебиття, артеріального тиску, м'язового напруження, системи охолодження, що призводять до зменшення опірності шкіри і зміни дихання, та ін. Зміни цих фізіологічних процесів і лежать в основі поліграфологічних досліджень, які реєструє спеціаліст під час проведення тестування.

В. Бедь вважає, що своєрідність емоцій полягає в їх суб'єктивності, котра зумовлена особистою значимістю навколишніх предметів і явищ для індивіда. Якщо такі предмети та явища не мають відношення до людини, тобто не були закарбованими в «емоційній пам'яті», то вони або не викликають емоцій, або супроводжуються слабким

емоційним проявом. Однак слід пам'ятати, що одні й ті ж предмети в різний час можуть спричиняти різні реакції.

Виклад основних положень. Під час вивчення особливостей функціонування пам'яті та характеристики її видів найчастіше виокремлюють образну, інтелектуальну, моторну й емоційну, кожна з яких відіграє свою роль у вирішенні тих чи інших життєвих задач.

Емоційна пам'ять визначає відтворення певного чуттєвого стану за повторного впливу тієї ситуації, в якій цей емоційний стан виник уперше. Важливо, що цей стан відтворюється в комплексі з елементами ситуації і суб'єктивним ставленням до неї.

Емоційна пам'ять – це підсистема (вид) пам'яті, де відбуваються фіксація, збереження, трансформація і наступне відтворення певних емоційних станів людини, в яких закодовано її ставлення до об'єктів, подій, ситуацій, людей [7].

Особливість емоційної пам'яті полягає у швидкості формування слідів, їх міцності і мимовільності відтворення. Вона ґрунтується на емоціях обережності, симпатії та антипатії, а також на розпізнаванні «знайоме» і «чуже», оскільки саме сильні, емоційно забарвлені враження людина зберігає найдовше.

Поряд із фіксацією емоційного стану, що супроводжував сприйняття тієї чи іншої інформації, емоційна пам'ять забезпечує швидке і міцне запам'ятовування і самої інформації, що викликала такий емоційний стан, проте не завжди можна покладатися на точність її збереження.

Загалом емоційна пам'ять охоплює і почуття, емоції, і інформацію, яку викликають ці процеси в організмі. Вона пов'язана зі закарбуванням емоцій у зв'язку з предметами, подіями, явищами, місцями, людьми, що їх викликали. Емоційна пам'ять є довготривалою, у ній кожна подія фіксується і залишає емоційний відгук, що дає змогу заново переживати емоції. Важливою у виникненні емоцій під час згадування є дія гормонів, яка відсутня в інших видах пам'яті. Доведено, що в збереженні емоційних спогадів беруть участь такі гормони, як норадреналін та адреналін, тобто процес збереження забезпечується механізмами, котрі відрізняються від механізмів нейтрального запам'ятовування.

Психологи часто називають емоційну пам'ять мнемічним фотоспаляхом, що відображає механізм утворення пам'ятних чуттєвих образів. Слід зазначити, що ядром поліграфологічного дослідження є емоційна пам'ять людини, оскільки вона є інформаційною базою життєвих подій особи. Все те, що змушувало людину переживати сильні емоції, є для неї значущим, тому відповідно міцно фіксується в довго-

тривалій пам'яті, і цю суб'єктивно значущу інформацію неможливо забути або стерти, проте достатньо легко активізувати.

Зважаючи на особливості поліграфологічних досліджень, слід зазначити, що емоційна пам'ять є відображенням особистісної значимості мнемічного продукту для суб'єкта – завдяки активному зв'язуванню в емоційній пам'яті образів об'єктів, подій та ситуацій з мотиваційно-смысловими утвореннями особистості, фіксації цих зв'язків і подальшого їх відтворення, що враховується в процесі проведення дослідження на поліграфі. Особистісна структура певним чином «зіткана» з емоційних спогадів, оскільки зберігає досвід, включаючи його в нову діяльність індивіда.

З огляду на те, що емоції виникають у вигляді суб'єктивного прояву людини на ті чи інші подразники, то, звернувшись до «емоційної пам'яті» особи конкретними вербальними або візуальними стимулами, можна відтворити емоційний стан людини, який супроводжував її під час певної події в минулому. Актуалізація емоційних слідів – результат акту зіставлення образів бажаного («потрібного майбутнього») з оперативними образами реального стану справ. Образи бажаного зберігаються в довгостроковій пам'яті суб'єкта в різноманітних формах (це мотиви, цілі, життєві плани, моральні принципи, установки і очікування, параметри психофізіологічного функціонування). Під час зіставлення образів бажаного і реального стану речей можна знайти їх неузгодженість або, навпаки, узгодженість. Від результатів зіставлення залежить інтенсивність, знак, модальність, тривалість актуалізованої пам'яттю емоції.

Емоційна пам'ять функціонує на всіх рівнях ієрархії активності (від нейрофізіологічних – до вищих психічних) і у всіх вимірах буття людини. В «індивідуальному» вимірі актуалізація програм емоційної пам'яті визначає силу, інтенсивність, швидкісні параметри і тривалість відтворення емоції.

У «суб'єктному» бутті людини емоційна пам'ять – фактор регуляції діяльності і спілкування, що впливає на модальнісні, просторово-часові, причинно-наслідкові та ймовірні характеристики психічного відображення. У вимірі «особистість» емоційна пам'ять забезпечує консолідацію та утримання універсальних і узагальнених оціночних критеріїв, що утворюють систему ціннісних орієнтацій, світоглядних установок, переконань людини, поглядів, смаків, моральних і естетичних орієнтирів, загальної емоційної спрямованості. Взята в аспекті індивідуальності, емоційна пам'ять проявляється в унікальній і неповторній манері людини емоційно відгукуватися на значущі для неї події (емоційний стиль).

Емоційна пам'ять, поєднана з іншими видами пам'яті, є необхідною умовою інтеграції всіх етапів (від спонукальних до виконавчих і контрольно-коригувальних) і рівнів (від «глибинних» до «вершинних») психічної активності, будучи тим самим механізмом формування структури особистості як єдиної функціонально-динамічної системи.

Резюмуючи основні підходи до трактування психологічних особливостей емоційної пам'яті, варто зазначити, що вона суттєво відрізняється від усіх інших видів пам'яті; це зумовлено специфікою мнемічної діяльності та особливістю фіксації мнемічного продукту, які характеризують зв'язок цієї пам'яті з фізіологічними процесами і станами, впливом соціального середовища тощо. Серед усіх видів пам'яті емоційна найтісніше пов'язана з особистістю, оскільки інтегрує в собі сліди емоційно значущих спогадів, що згодом проявляють себе як певні елементи структури індивіда. Тому під час психофізіологічного дослідження з використанням технічного засобу – комп'ютерного поліграфа вимірюється фактичний рівень напруги у вигляді зміни фізіологічних процесів, що виникають унаслідок актуалізації емоційного сліду в пам'яті відповідними стимулами, які мають різне емоційне значення для опитуваної особи.

Висновки. Отже, події, що відбувалися з особою в минулому, відображаються у її пам'яті у вигляді образів, суб'єктивних переживань, відчуттів та зберігаються разом із емоційним навантаженням. Тобто психофізіологічне дослідження за допомогою комп'ютерного поліграфа базується на дослідженні подій, закарбованих у пам'яті людини у вигляді емоційних процесів і станів, що виникли на основі наслідків скоєних особою дій. З метою актуалізації конкретної події поліграфолог використовує спеціальні вербальні або візуальні стимули, що провокують мимовільне відтворення емоцій, викликаючи зворотний зв'язок у вигляді фізіологічних проявів емоційного навантаження, аналіз та оцінка яких дають можливість зв'язати правдиві чи оманливі відповіді особи з діагностичними змінами фізіологічних характеристик. Якщо ж з особою ніяких подій не відбувалося, то в її пам'яті інформація відсутня, як і емоційний супровід. В такому разі актуалізації емоційного сліду не відбувається.

Перспективи дослідження полягають у вивченні конкретних способів залучення особливостей емоційної пам'яті під час проведення конкретних експертиз із використанням поліграфа.

1. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.

2. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб.: Питер, 2011. – 464 с.
3. Кузнецов А. Ю. Теоретические модели для описания и обоснования использования полиграфа / А. Ю. Кузнецов // Вестник полиграфолога. – 2008. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.poligrafest.ru/statejnyj_material/zhurnal_rossijskij_poligraf_vypusk_4/teoreticheskie_modeli_dlya_opisaniya_i_obosnovaniya_ispolzovaniya_poligrafa/.
4. Кузнецов М. А. Эмоциональная память / М. А. Кузнецов. – Харьков: Крок, 2005. – 568 с.
5. Тхостов А. Ш. Эмоции и аффекты. Ч. I: Общепсихологический и патопсихологический аспекты / А. Ш. Тхостов, И. Г. Колымба // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 4. – С. 41–48.
6. Марютина Т. М. Психофизиология: учебное пособие / Т. М. Марютина, А. Ю. Ермолаев. – М.: И-во УРАО, 2004. – 240 с.
7. Симонов П. В. Эмоциональный мозг. Физиология. Нейроанатомия. Психология эмоций / П. В. Симонов. – М.: Наука, 1981. – 100 с.
8. Экман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь / П. Экман. – СПб.: Питер, 2010. – 334 с.
9. Эванс Д. Эмоции. Очень краткое введение / Д. Эванс. – М.: Астрель; АСТ, 2008. – 190 с.

Калька Н. Н., Цывинская М. В. Целесообразность учета особенностей эмоциональной памяти при проведении полиграфологических исследований

Теоретически обосновано место и роль эмоциональной памяти во время проведения полиграфологических исследований. Предложено основательную психологическую характеристику особенностей эмоциональной памяти в системе других видов памяти. Проанализировано использование механизма действия эмоциональной памяти в процессе исследования на полиграфе специальных вербальных или визуальных стимулов, анализ и оценка которых позволяет связать правдивые или ложные ответы лица с диагностическими изменениями физиологических характеристик.

Ключевые слова: *память, впечатления, вербальные стимулы, визуальные стимулы, эмоции, эмоциональная память, эмоциональная реакция, эмоциональный след, мнемический продукт, полиграф.*

Kalka N. M., Tsyvinska M. B. The advisability using of features of emotional memory during the polygraph researches

The problem of emotional memory studies are the subject of scientific discussion and debate of modern scientists. Most researchers show that emotional memory is related to the feelings experienced by human, causing a «trace» of a purely emotional coloration in the memory. Applied use of polygraph in emotional memory studies enables drawn from memory of the emotional coloration of a certain modalities concerning specific memories, and affects on the indexes of a polygraph (heart rate, respiration or skin-galvanic reaction). But empirically investigate presence of emotional memory is difficult, because to distinguish between emotions and actualization needs, desires and motives aren't so simple, also impossible

implement the principle of repetition, because emotion is unique, and there is no standard for comparison.

As for the features of polygraph researches, the emotional memory is a reflection of personal mnemonic significance for the subject product, related with active binding of emotional memory images of objects, events and situations of motivational-semantic formations personality fixing these bonds and their subsequent reproduction, measured during polygraph's researches. The structure of personality in some way «woven» with emotional memories, and keep the experience, using in new kinds of activities.

The emotions occur as a manifestation of the subjective reactions to certain irritants. The emotional memory using specific verbal or visual irritants can reproduce the emotional state that accompanied her during some events past.

The polygraph uses verbal and visual stimuli for the analysis and evaluation, making it possible to link truthful or false answers with diagnostic changes in physiological characteristics. During psychophysiological researches using technical means – computer polygraph measured actual voltage level in the form of changes in physiological processes that result from updating emotional memory trace in the relevant stimuli with different emotional significance humans, who is the participants polygraph's researches.

Key words: *memory, experience, verbal stimuli, visual stimuli, emotions, emotional memory, emotional response, emotional track, mnemonic product, polygraph.*

Стаття надійшла 15 квітня 2016 р.

УДК 159.922

З. Я. Ковальчук

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ УПРОВАДЖЕННЯ ГЕНЕТИЧНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КОМУНІКАТИВНО-РЕФЛЕКСІЙНОГО ТРЕНІНГУ (ГП КРТ)

Аналізовано результати формувального експерименту щодо впливу генетично-психологічного комунікативно-рефлексійного тренінгу (ГП КРТ) на деякі особливості оптимізації педагогічної взаємодії. Доведено, що реалізація розробленої автором програми ГП КРТ загалом призводить до необхідних цільових змін, які зафіксовані на емпіричному рівні та засвідчують доцільність його задіяння не лише як потужного засобу оптимізації педагогічної взаємодії, а й усієї особистісної психогенези.

Ключові слова: *педагогічна взаємодія, оптимізація, тренінг, емпатійність, позитивне ставлення до людей, задоволеність життям, копінг-стратегії, психологічний захист.*